

*Илија Николић**

ТАЈНА МИСИЈА ПИРОТСКОГ ПРОТЕ МИЛОША ВЕЛИМИРОВИЋА ПО ЕВРОПСКОЈ ТУРСКОЈ 1909. ГОДИНЕ

У Архиву Министарства иностраних дела што се одскора чува у Архиву Србије у Београду налази се рукопис под доцније написаним насловом „*Велимировића Милоша, свештеника путовање по Турској и извештај његов*“. У ствари то је Извештај пиротског проте Милоша Велимировића од 8. августа 1909. године писан у Пироту а упућен председнику Министарског савета Стојану Новаковићу - који је аутора и послао на овај пут - а преко њега министру иностраних послова Миловану Ђ. Миловановићу и Влади Краљевине Србије. То је извештај о његовом шестонедељном путовању тајном, почев од Пирота 16. јуна 1909. па преко Качаника, Косова, Митровице, Призрена, Дечана, Пећи, Рожаја, Берана, Андријевице, Краља, Подгорице, Никшића, Цетиња, Скадра, Бара, Дубровника, Мостара, Сарајева, Босанског Брода и Београда до Пирота 26. јула 1909. године. Дакле, његово путовање одвијало се по пределима Старе Србије, Северне Арбаније, Црне Горе, Босне и Херцеговине и Србије.

Поднети извештај је његов концизан одговор на осам претходно прецизно постављених му питања о стању и утицају страних пропаганди, првенствено Аустрије, Италије и римокатоличког клера, на свест људи поменутих крајева после арнаутских побуна и аустроугарске анексије Босне и Херцеговине 1908. године. Извештај је Велимировић саставио на основу личних запажања на терену рукописно кратко записаних доцније, по повратку у Пирот опширније обрађених у својим до данас необјављеним записима под насловом: *Путне бјелешке по Старој Србији...* које се данас заједно с његовом заоставштином чувају у Архиву Српске академије наука и уметности у Београду.

* Др Илија Николић, научни савјетник у пензији, Београд

Но, пре него се упознамо с текстом Извештаја... корисно је да пружимо читаоцима основне податке о животу и делу овог угледног српског свештеника и родољуба.

Милош Велимировић рођен је на Спасовдан 1848. у васојевићском селу Краље близу Андријевице. Основну школу учио је у Пећи и Ђурђевим Ступовима и као манастирски ђак-приправник дошао је у Београд, где је с одличним успехом завршио богословију (1870). Радио је потом на отварању богословије у Пећи и Призрену под Турцима, али без успеха. Затим је отишао у Скадар (1871), где је основао прву српску основну школу на модерним основама, коју је похађало 69 ученика и ученица. Због Скадарске буне 1872. и 1873. морао се склонити у централне делове кнежевине Србије. Доцније био је пет година учитељ у Читлуку. Оженио се 1876. у Соко-Бањи Београђанком Јеленом Ћ. Моротвански (рођеном 1859), постао свештеник и три године службовао у зајечарском селу Слатини; пет година у Соко-Бањи и после српско-бугарског рата 1885. по потреби службе био је премештен у Пирот, у коме је као свештеник, доцније и прота, био и вероучитељ ђака Пиротске гимназије и ту остао пуних 25 година, све до 1910. године. Премештен је у Београду ради школовања своје бројне деце, где је као парох цркве на Савинцу остао до смрти 9. септембра 1920. године.

За свој предани јавни рад одликован је Орденом Св. Саве V реда (1894), Таковским крстом V реда (1895) и Даниловим орденом IV степена од краља Николе (1909).

Са супругом Јеленом основао је многољудну породицу: има је за свога живота једанаесторо талентоване, радознале и добро образоване деце: др медицине *Милорада* (1876-1941), врсног књижевног преводиоца *Зорку* (1878-1941), др ветерине *Борислава* (1880-1944), *Драгињу* (1883-1916), романописца *Љубицу* (1886-1964); вајара *Вукосаву* (1885-1965), *Софију* (1891-1892), др медицине и књижевника *Милутина* (1893-1973), песника-правника *Велимира* (1895-1971), гимназисту-добровољца *Александра* (1898-1915) и правника-инжињера *Станислава* (1901-1983).

У историји српског народа мало је било тако бројних, снажних и надарених личности у једној породици као што је то била Милоша Велимировића. И сам њихов отац Милош био је снажна личност: бистра ума, свежег израза у говору и писању. Црквени беседник, одличан стилист, оштроумни описивач народног живота објављивао је своја запажања у водећим листовима и часописима онога времена. Важнији радови били су му:

Беседа Јовану Гавриловићу, говорена у Пиротској саборној цркви на парастосу који је даван од Скупштине учитељске „Учитељ”, 1890.

Лијева Ријека - „Дарданија” 3. II 1891,

На Комовима - „Браство”, 1892,

О селу Краљу или Живот на Лиму - Браство, 1894, књ. XVI,

- По Скадарском језеру - „Дело”, 1894,*
Манастир Високи Дечани. Њихов просвјетни утицај у Подримљу, Полимљу и Зети. „Просветни гласник” 1897, 2, стр. 112-117,
Васојевићи, Полимље и Метохија. „Годишњица Николе Чупића” 18, 1898,
Арнаутска зверства и насиља. Из успомна... „Илустрована ратна хроника” I, 1912-13, 20, 6-8; 21, 2+3; 24, 2-3,
О Скадру - „Штампа”, 1913.
Незнано гробље - „Видело”, 1913; „Штампа” 1913, 98, 2-3; 99,2; и посебно у свескама.
Гусињска нахија с погледом на Малесију. „Годишњица Николе Чупића” 1913.
Известан број радова остао му је у рукопису и чува се у његовој заоставштини у Архиву САНУ (А САНУ, историјска збирка, бр 14220/ I-VII

”Предсједнику Министарског Савјета
Господ. Господину Новаковићу*

Част ми је учтиво Вама Господине Пресједниче, а преко Вас и Министру Иностраних дјела Господину Миловановићу и свој Краљевској Влади Краљевине Србије поднијети овај скромни извјештај на свих оних осам тачака са шестонедељног мог пута по Старој Србији и Сјеверној Арбанији са додатком и даљег мог опажања на путу.

1. Расположење према Аустрији постоји само код Арбанаса католика; ово је велико, и они га не крију од осталијех Арбанаса, шта више католички Арбанаси рачунају као сигурно да ће убрзо постићи иста судбина Стару Србију и сву Сјеверну Арбанију каква је постигла Босну и Херцеговину.

Овако расположење и увјерење влада код свију католичких Арбанаса како на Косову тако у Призрену, Ђаковици и Пећи, а влада и у Скадарском пашалуку, и заиста од овога се боје и мухамедански Арбанаси.

Напомена уредника:

*Овај извјештај је 10. августа 1909. године примно и прочитао Стојан Новаковић, предсједник Владе Краљевине Србије и на полеђини истог написао: „Завести и показати дру г. М. Ђ. Миловановићу, кад се буде вратио. 10. VIII 1909. Београд Ст.(ојан(Н(оваковић)” Др. М. Ђ. Миловановић је испод ове белешке дописао: „Зна. Са њиме у Архиву.

24/VIII 1909 Др М. М.

Враћам”.

Поред аустријских консула и многобројнијех агената њиховијех на овоме послу ради и пјелокупно свештенство католичко, а овога има и сувише по свој Арбанији и Старој Србији и сви су плаћеници аустријски и врло су смјели. [стр. 2:]

Да у одијелу свештеничком има и официра аустријских који непрестано крстаре по свој Ст. Србији и С. Арбанији о томе нема спора и има их, но сада има и италијанских, и ја сам имао прилике да се са једним официром италијанским у свештеничком одијелу лично упознам у Улцију, који се тада из Арбаније враћао и показао сам га нашем професору геологу г. Васовићу и Др. Ђорђевићу. Са овим официром Ђованијем којег лично и многи Црногорци познаваху ја сам путовао од Бара до Котора и Дубровника на параброду италијанском и са њиме разговарао, јер је добро говорио српски, он ме је увјеравао да су сада у Малесији и то у Шаљи и Пулти дошли и иза њега остали два аустријска официра у одијелу свештеничком које је бискуп у Пулти примио и дао им вођу. Овај Ђованије увјеравао ме је да кад би само Италија узела на себе да у Арбанији плаћа католичко свештенство да би се аустријски уплив у цијелом Скадарском пашалуку брзо поколебао а наскоро и сасвим изгубио.

Овим парабродом италијанским одпутовао је и арцибискуп барски Господин Милиновић за Бању и чини ми се да рече у Карлсбад да тражи лијека својим отеченим ногама и рукама, и када смо пошли и били према Спичу, параброд се заустави на пучину и примио је једног аустријског официра, капетана, који је из Спича посматрао истоваривање црногорског оружја у Бару са параброда Петербурга, које је Русија послала.

На Косову код Срба има наде на Србију, но ова није загрејана, ладна је, и ова нада постоји по жељи, али не и по увјерењу; а о Црној Гори када се говори изгледа то као да говоре о некој далекој државици. [стр. 3:] Сви Митровчани, па тако и Срби вјерују да ће бити окупирани од Аустрије и о томе говоре са убеђењем; но ово увјерење сем Митровице не постоји у таквој мјери ни код Срба ни код Мухамеданаца нигдје по Старој Србији, али бојазан и страх постоји.

2. Мисао о аутономији Арбаније не постоји ни код мухамеданских ни код католичких Арбанаса, као што ове нема ни код Срба. И сва ларма о овоме питању новинарска је и дело извјесних шпекуланата која је скупо коштала Аладра Кастриоту, а кошта и коштаће и више и скупље и кнеза Гику.

Од овог питања чине изузетак Мирдити у томе: што ови имају свога човека Пренк-Доду, а овај је син или унук из раније чувеног Биб Доде; он је био дуго у Цариграду као таоц, и скоро се вратио и настанио у своме селу Орошу удаљеном од Скадра истоку око 12 часова. Он лично сада управља својим фисом као неки кнез овио Миридита и јамчи турским властима за исправност и поредак свога племена, и он, Пренк Дода, са својим Миридитама као најјачим племеном у Арбанији, може утицати и на друге фисове католичке који би могли тако образовати

једну цјелину свију католичких племена скадарских, па доцније ђаковачких, пећских и призренских, и ова мисао када би се остварила била би страховита и остварила би се на нашу општу штету, и заиста умјесно је бојати се пропаганде и италијанског свештенства, јер би за наше интересе и ови били од штете као и аустриски што су. [Стр. 4:]

3. Расположење католичких Арбанаса заиста примјетно расте и боље је према Италији; оно је у Скадру и Скадарској околини и пашалуку повољније и јаче је много од расположења према Аустрији. Ово се да примијетити по напредку уобште и по ширењу талијанског језика који се сада чује и по улицама скадарским и има изгледа да ће италијански уплив преузети Малесију и продријети у саму Подриму.

У овом питању укрстила су се копља италијанска са аустриским, но још има могућности да се сузбију једни и други само треба радити са мухамеданским Арбанасима паметнији и пажљиво.

4. Према Турској сви Арбанаси и мухамеданци и католици у оба вилајета били би лојални, али под условом да и даље остану онако како су и до сада живјели по својим навикама, и никада и ништа даље они не би тражили.

5. У оба вилајета Арбанаси су без разлике сви са старо-Турцима, и противници су режиму младо-Турака, но осјећају се немоћним.

И када би имали срестава и добрих вођа у којима би имали вјере они би се сви побунили и дигли на оружје без икаквог размишљања.

6. Младо-Турцима пришли су само Срби са повјерењем, и када би се повратио стари режим, за Србе био би то час истребљења и савршене пропасти њихове.

7. Арбанаси нијесу се уздали ни у кога, већ су мислили, а мисле и сада, да су потребни Турској као неки бедем према Србији и Црној Гори и њихова је побуна против Цавид-паше да остану онако како су и до сада били а да [стр. 5:] ли су били чије оруђе о томе у Сјеверној Арбанији немају ни појма, но када су се нашли у тјеснацу од Цавид-паше онда су Малесори послали своје људе Гашане и Крастениће и молили да их Црне Гора узме у заштиту, и они вјерују у то да је Цавид-паша прекинуо своје даље продирање у Малесију на посредовање Књаза Николе.

8. Што се тиче самоуправе, заснивања државе и одцепљење Арбаније од Турске под каквим било претендентом у Сјеверној Арбанији о томе нема ни помисли, а има доста првака арбанашких који примају новац и мито од свију оних ко им га пружа и даје, и може се рећи слободно да су сви прваци и барјактари арбанашки фисова од Аустрије подплаћени а има и неколико првака којима и Црна Гора даје по нешто, и уколико сам могао дознати она даје на то око 20.000 динара годишње.

Црна Гора даје награду и српским свештеницима у Скадру од 200 динара годишње.

У Пећи и у нахији њеној јачи је утицај црногорски од нашег, а Црна Гора и у Малесији ђаковичкој добро стоји нарочито код фисова крастеничког и гашког, а ово су чисти Мухамеданци, и да још не постоји обичај крвне освете, Црна Гора стајала би још боље; па ипак када би се морала мењати карта Сјеверне Арбаније, сва пећска нахија и ђаковичка прије би се изјасниле за Црну Гору него ли за Србију.

Готово свуда у католичким црквама варошким био сам и лијепо сам приман и свуда сам виђао слику Франца Јосифа. [стр. 6:]

Да ће се на моје кретање мотрити, то сам ја напријед знао и мотрило се како по Турској тако и у Дечани и на цијелом путу. Нарочиту пажњу примијетио сам у Призрену, Ђаковици и у Дечанима, а највише пажње обраћена је на моје кретање у Пећи и на путу преко Рожаја до Берана и заиста рачунам да није био никакав случај потребе државне да бимбаша пећске жандармерије пође на пут за Беране истога дана када сам и ја пошао преко Рожаја, и да стигне у Беране на пола часа послје мене, већ да је то било по наредби Смаил Аки-беја мутесарифа пећског, рођеног брата револуционара солунског Аки-беја, који је прољетос долазио и био у Београд.

Рачунајући на то, ја сам у сред Биора задржао се на ручак, гди је могло бити нешто више од 30 Турака биорски, и десетак жандарма турски, и све их почастіо кафом и дуваном, и при поласку држао им говор о слоги Турака и Срба који им се јако допао и да би то своје задовољство јаче доказала на коњу су ме припели на својим рукама.

На Косову, у Призрену, Пећи и свуда по Старој Србији јако се жале Срби да у оружју које им је додавано из Србије никакве помоћи нијесу имали и они упорно тврђаху да се са овим грдна злоупотреба чинила и да се ово продавало Арбанасима за новце и то најгорим зликовцима и крвопијама српским, од којих су и многе именовали.

Исто тако тврди се да је чињена злоупотреба са оружјем које је давано и из Црне Горе. [стр. 7:]

На моју примједбу војводи Лакићу бригадиру васојевичком о давању оружја Арбанасима добио сам овај одговор: „А ко је дао српске државне пушке Феровићима у Плаву и ко је њих пет брата онако добро и својски наоружао: ми или ви?“

Било ми је тешко када сам чуо и ово: како је Србија спала на то да њену политику у Старој Србији и Арнаутлуку води г-ђа Вуловићка.

Док са задовољством могу рећи да је Србија потретила и учинила лијеп успјех и оставила добар утисак давањем кукуруза за храну на све житеље Старе Србије и на томе су јој благодарни и захвални како Срби тако и Арбанаси и свуда сам могао чути како се о томе лијепо изражавају и говоре како би се и умирало од глади да им само Србија није притекла у помоћ са храном.

Изненадило ме и ово: како се српски језик доста распростра по Косову и у Скадру и то чисти херцеговачки а донијели су га и

распрострли муџери и чувају га похвално. А у Скадру сада се чује како се чисто говори српски и по улицама, по пазару и по јавним локалима, а тога пре није било код Срба ни по домовима.

На Косову, пошав од станице Глободерице ка Муратову гробу наишао сам на једно село од 150 домова све самих Никшића који и не знају другог језика сем српског и опазио сам да мрзе Арбансе.

Била би велика добит када би Србија имала својих лекара у Старој Србији бар по главним мјестима и варошима, они би могли бити од велике користи за наше послове [стр. 8:]

Што се тиче транс-балканске жељезнице за везу са Јадранским морем, њој се нико не би противио ни у Старој Србији ни у Арбанији, само ако не би били на то од кога наговорени, као н. пр. од Аустрије; шта више сада се опажа и жеља за њу и вољни би били да се ова што пре одпочне градити само да њих не замине.

А што напоменућу Аустрију дало ми је повода то: када сам се враћао, из Дубровника ударио сам преко Херцеговине и Босне, и када смо били близу сарајевске Илице кондуктер показа неким путницима пругу за Увац, и тада одпоче да говори како је ова пруга најпреча за Солун и доказивао је како је и краћа за неких 100 километара од пруге преко Србије и да ова може подпуно да замијени транс-балканску, јер само има још мало да се догради па да изађе у Митровицу и ту да се веже са Турском.

Овај говор је сам пажљиво слушао не показујући од себе никаквих знакова интересовања свог.

Завршујући овај мој скромни извјештај и стојећи Влади Краљевине Србије на расположењу.

8. август 1909.г.
у Пирот

Јесам понизан
Милош Велимировић
свештеник."

„Печат:/ Министарство Иностраних Дела

Примљено: 30-Х-1910.

ПП № 6878/909 г.

Завести и показати друг. М.Ђ. Миловановићу,
кад се буде вратио.

10. VIII 1909.

Ст./ојан/ Н/оваковић/.

Београд

Зна са њиме, у Архиву

24/VIII 1909.

Др М.М.

Враћам" .¹⁾

1) Архив Србије, МИД-ПП Д. р. 1640-909

/Белешка проте Милоша Велимировића:/*

С оригинала.

Мој пут 1909. године?

1. Пођох из Пирота 16. јуна. Преко Качаника и Косова у Митровицу, 17. јуна дођох. Из Митровице у Глубодерицу, Муратово Тулбе, у Приштину на конак у кафани Косово 18. јуна. 19. у Грачаницу са конаком кафана Косово. 20. Преко Феризовића са конаком код Хаци Локића. И код П. Костића Трише и консула. 22. Из Призрена преко Ђаковице у Дечани. 23, 24, 25, и 26. у манастиру Дечани. 27. из Дечани у Пећску Патријаршију. 28. служих Св. Литургију у Пећи и 29. бих код паше Аки беја и у Школу. 30. преданих у Пећи и Паша долази код мене. Пођох 1. јула и дођох у Рожаје. Из Рожаја преко Турјака 2. Јула, у Беране. Из Берана на Андријевицу код Јока Дедовића и његови синова Мила и Марка, 3. Јула. Дођоше ми сестра Аница и Светозар сестрић. Код Светозара у Улотину 5. јула; По Полимљу 6. са Светозаром; Преко Превије 7. на Андријевицу. Код Анице у Краље на конак 8. јула. У Колашин 9. јула код Локића; Из Колашина 10. у Подгорицу; 11. Из Подгорице у Никшић; 12. Из Никшића у Острог и Подгорицу. 13. Из Подгорице преко Ријеке на Цетиње. 14. код Тодора Петковића и Митрополита. 15. Код Књаза одликован Орденом. 16. пођох за Скадар; 17. Преданих у Скадру; У Бар 18. на конак; 19. Дођох у Улцин и преданих, 20. Из Бара преко Котора у Дубровник; Из Дубровника 21. у Груз и Жупу. 22. Из Дубровника преко Шума и Попова у Мостар; 23. из Мостара преко Сарајева у Босански Брод. 24. Славониом и Сријемом дођох у Београд. 25. Преданих у Београду и јавих се Новаковићу. 26. Дођох код куће у Пирот.

У Архиву САНУ, Историјска збирка, Заоставштина Милоша Велимировића, под бр. 14220/1 (1-6), а под 2 налазе се:

Путне белешке по Старој Србији /16. јуна 1909/, (стр. 10+).

На самом почетку излагања прота Милош Велимировић пише да је од како је пре пуних 35 година прешао у Србију, стално је желео да посети место свога рођења и она лепа места у којима је у младости живео, да посети гробове својих: погинулог брата 1876. и погинулог оца 1878. године а желео је да види и манастир Високих Дечана, у којима је као ђак провео близу пет година и ова му се жеља остварила тек 1909. када је пошао 16. јуна из Пирота железницом до Скопља, у коме се задржао један дан. Од Скопља уз Качаничку Клисуру до Феризовића

* АСАНУ. Историјска збирка. Заоставштина Породице Велимировић 14220/VII-5.

и Косовом до Митровице железницом. По Косову фијакером, а од Косова до Призрена, Ђаковице, Дечана и Пећи колима, а даље од Пећи преко Жљеба, Рожаја, Биора, Берана до Андријевице и Колашина с коњем, а отален па даље по Црној Гори фијакером, аутомобилом, по Скадарском Блату пароброду до Дубровника и жељезницом преко Мостара, Сарајева, Славонског Брода и Београда до Пирота.

У Дечанима је провео пет дана. Даје детаљан опис свог боравка у Дечанима и у другим местима.

Ilija Nikolić

THE SECRET MISSION OF THE PIROT ARCH PRIEST MILOŠ
VELIMIROVIĆ IN THE EUROPEAN PART OF TURKEY IN 1909

Summary

After the Albanian unrest in the Western part of the Turkish Empire in the Balkans and the Austro-Hungarian annexation of Bosnia and Herzegovina in 1908, the Serbian government wanted to get acquainted with the actual situation and the mood among the Serbian people in the area of the Old Serbia, Northern Albania, Montenegro and Bosnia and Herzegovina. For this purpose they sent a loyal and proven patriot from the Vasojevići tribe, the Arch Priest Miloš Velimirović (1848-1920), who toured the region from 16 June to 26 July 1909 and submitted his report upon his return to Pirot on 8 August. During his six week secret mission he noted a perceptible build-up of foreign, Austrian and Italian, intelligence services, which wove their web of military and political penetration to the Balkans with the blessing of the Roman Catholic clergy. The honest and patriotic priest Miloš Velimirović discharged honourably the task he was entrusted with, to the satisfaction of the government which had sent him on this mission.

